

πιό σύντομος τρόπος να πείσουν τους εαυτούς μας για τη βαθειά ένότητα και τέλεια συνέχεια της αρχαίας φιλοσοφικής σκέψης από τη σύγκριση των πρώτων σταθμών της ελληνικής Φιλοσοφίας με ένα από τα μεταγενέστερα και ευγενέστερα «προϊόντα» του έλληνορωμαϊκού πολιτισμού: το βιβλίο «Εἰς ἑαυτὸν» τοῦ Ἀυτοκράτορα Μάρκου Ἀυρηλίου Ἀντωνίνου. Μὲ τὴν πρώτη σκέψη μιὰ τέτοια σύγκριση μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ἀθαίρετη. Γιατί ὁ Μᾶρκος Ἀυρηλῖος δὲν ἦταν ἕνας πηγαῖος στοχαστὴς οὔτε ἀκολουθοῦσε μιὰ ἀυστηρὰ λογικὴ μέθοδο. Ὁ ἴδιος εὐχαριστεῖ τοὺς θεοὺς, ὅτι τότε πού ἔδωσε τὴν καρδιά του στὴ φιλοσοφία δὲν ἔγινε ἕνας συγγραφέας τῆς φιλοσοφίας ἢ ἕνας πού νὰ δίνει λύσεις σιτοὺς συλλογισμοὺς (6). Ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Μᾶρκος Ἀυρηλῖος πίστευαν ὅτι γιὰ νὰ βροῦμε τὴν ἀληθινὴ φύση ἢ τὴν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου θὰ πρέπει νὰ τὸν ἀπαλλάξουμε ἀπ' ὅλα τὰ ἔξωτερικὰ καὶ ξένα (ἄσχετα) χαρακτηριστικά.

«Οὐδὲν ἓκ τῶν πραγμάτων τὰ ὅποια δὲν εἶναι προσήκοντα εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἐφ' ὅσον οὗτος εἶναι πραγματικὰ ἄνθρω-

τοῦ Ἀνθρώπου εἶναι ἀκόμα ἀπαιτητὴ. (desideratum). Ἐνῶ ἡ ἱστορία τῆς Μεταφυσικῆς, τῆς φυσιοκρατικῆς φιλοσοφίας τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψης, ἔχει μελετηθῆ λεπτομερῶς. Κατὰ τὸν 19ο αἰῶνα ἡ σημασία τοῦ προβλήματος (ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας τοῦ ἀνθρώπου) ἀναγνωρίστηκε ἀπὸ πολλοὺς. Ὁ Wilhelm Dilthey συνκέντρωσε ὅλες τὶς προσπάθειές του γιὰ τὴ λύση τοῦ προβλήματος. Ἀλλὰ ἡ ἐργασία τοῦ Dilthey ὅσο κι ἂν εἶναι πλούσια καὶ ὑποβλητικὴ, ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἐλλιπής. Ἐνας ἀπὸ τοὺς μαθητὲς τοῦ Dilthey, ὁ Bernhard Groethuysen, ἔδωσε μιὰ καλὴ περιγραφή τῆς γενικῆς ἀνάπτυξης τῆς ἀνθρωπολογικῆς φιλοσοφίας. Δυστυχῶς κι αὐτὴ ἀκόμα ἡ περιγραφή σταματᾷ πρὶν ἀπὸ τὸ ἀποφασιστικὸ βῆμα τῆς δικῆς μας ἐποχῆς.

(Bernhard Groethuysen: «Philosophische Anthropologie» Handbuch der Philosophie (Munich and Berlin 1931). Ἐπίσης Groethuysen's article «Towards an Anthropological Philosophy and History, Essays Presented to Ernst Cassirer (Oxford, Clarendon Press, 1936).

6. Μάρκου Ἀυρηλίου βιβλ. I παρ. 8.

πος, δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ἰδιάζον εἰς αὐτόν. Αὐτὰ δὲν τ' ἀπαιτεῖ ὁ ἄνθρωπος οὔτε τὰ προβλέπει ὡς δῶρα ἢ φύσις τοῦ ἀνθρώπου οὔτε ἀποτελοῦν τελειότητα τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ὅθεν δὲν ἐμπερικλείεται εἰς αὐτὰ ὁ διαρκὴς σκοπὸς ὁ τεθεῖς εἰς τὸν ἄνθρωπο, οὔτε κἂν ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἀποτελεῖ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ τελικοῦ αὐτοῦ σκοποῦ, δηλαδὴ τὸ καλόν. Πρὸς τούτοις ἂν τι ἔξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων ἀνῆκεν εἰς τὸν ἄνθρωπον (ὡς καθῆκον), δὲν θὰ ἐπεβάλλετο εἰς ἡμᾶς νὰ τὸ περιφρονοῦμεν καὶ ν' ἀντισταθῶμεν εἰς αὐτό, οὔτε θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπαινεθῆ ὅστις καταδεικνύεται ὡς ἀνεξάρτητος αὐτῶν, οὔτε μπορεῖ νὰ εἶναι καλὸς ἐκεῖνος ὅστις περιορίζεται εἰς ἕνα ἀπὸ αὐτὰ ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι αὐτὰ τὰ πράγματα ἀποτελοῦν ἀγαθὰ» (7)

«Ὅλα αὐτὰ πού συμβαίνουν στὸν ἄνθρωπο ἀπ' ἔξω εἶναι χωρὶς ἀξία καὶ ἄδεια. Ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἐξαρτιέται ἀπὸ τίς ἐξωτερικὲς περιστάσεις· ἐξαρτιέται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὴν ἀξία πού δίνει ὁ ἴδιος στὸν ἑαυτό του. Πλούτη, καταγωγή, κοινωνικὲς διακρίσεις, ἀκόμη ὑγεία ἢ καὶ πνευματικὰ χαρίσματα, ὅλα αὐτὰ καταντοῦν ἀδιάφορα. Ἐκεῖνο πού ἔχει σημασία εἶναι ἡ στάση τῆς ψυχῆς. Αὐτὸ τὸ ἐσωτερικὸ ἀξίωμα δὲν μπορεῖ νὰ διαταραχθῆ. «Ὅτι δὲν καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον χειρότερο ἀπ' τὸν ἑαυτόν του, δὲν καθιστᾷ καὶ χειρότερον τὴν ζωὴν του καὶ δὲν τὸν βλάπτει, οὔτε ἔξωθεν οὔτε ἔσωθεν» (8).

Ἡ ἀπαίτηση τοῦ αὐτοελέγχου ἐμφανίζεται γιὰ τὸ λόγον στὸ Στωϊκισμό, ὅπως καὶ στὶς ιδέες τοῦ Σωκράτη, σὰν προνόμιον τοῦ ἀνθρώπου καὶ θεμελιῶδες καθῆκον (9). Ἀλλὰ τὸ καθῆκον θὰ γί-

7. Μάρκου Ἀυρηλίου Ἀντωνίνου «Εἰς ἑαυτὸν» βιβλίον V παρ. 15. Βιβλιοθήκη Ἀρχαίων Συγγραφέων. Ἐκδοτικὸς Οἶκος Ἰωάν. Ζαχαροπούλου. Ὅλα τὰ ἀποσπάσματα τὰ πῆραμε ἀπὸ τὴν παραπάνω ἔκδοσιν.

8. Μάρκου Ἀυρηλίου «Εἰς ἑαυτὸν» βιβλίον IV παρ. 8.

9. Τοῦ ἴδιου, βιβλίο III παρ. 6.

νη τώρα αντιληπτό πλατύτερα· δὲν εἶναι μόνο ἠθικὸ κεφάλαιο ἀλλὰ ἔχει βάθος καὶ καθολικότητα. Ἔχει μεταφυσικὸ φόντο. «Ποτὲ νὰ μὴ σταματᾶς νὰ ρωτᾶς τὸν ἑαυτό σου καὶ νὰ ἀνεξετάζης τὸν ἑαυτό σου. Τί συμβαίνει ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ μέρους τοῦ σώματός μου τὸ ὁποῖον ὀνομάζω πνεῦμα (ἡγεμονικόν)» (10).

Ἐκεῖνος ποὺ ζῆ σὲ ἀρμονία μὲ τὸν ἑαυτόν του, ὁ δαίμονάς του ζῆ σὲ ἀρμονία μὲ τὸ σύμπαν. Γιατὶ καὶ οἱ δύο, ἡ παγκόσμια τάξη καὶ ἡ προσωπικὴ τάξη (οἶδετ ἀρμονία) δὲν εἶναι παρὰ διαφορετικὲς ἐκφράσεις καὶ ἐκδηλώσεις μιᾶς κοινῆς ἀρχῆς. Ὁ ἄνθρωπος δίνει ἀποδείξεις τῆς κριτικῆς τοῦ ὀρανοῦ, τῆς ὀξυδέρκειάς του καὶ τῆς εὐθυκρισίας του ὅταν διακρίνη ὅτι σ' αὐτὴ τὴ συσχέτιση τὸν πρότιστο ρόλο τῶν παίζει ὁ ἑαυτός του καὶ ὄχι τὸ Σύμπαν. Ὅταν ὁ ἐσωτερικὸς ἑαυτός θὰ ἔχη κερδίσει τὴν ἐσωτερικὴ του μορφή, αὐτὴ ἡ μορφή παραμένει ἀναλλοίωτη καὶ ἀδιατάρακτη.

«Ὅταν γίνηται σφαιρὸς κυκλοτερῆς, μένει». Ὅταν ἀποτρογγυλωθῆ εἰς σφαιραν, μένει ὅπως εἶναι (11). Αὐτὴ εἶναι, τρόπος τοῦ λέγειν, ἡ τελευταία λέξη τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας--μιὰ λέξη ποὺ μιὰ φορὰ ἀκόμη περιέχει καὶ ἐρμηνεύει τὸ πνεῦμα μὲ τὸ ὁποῖο ἀρχικὰ εἶχε συλληφθῆ. Τὸ πνεῦμα αὐτὸ ἦταν πνεῦμα ὀρθῆς κρίσης, κριτικῆς ὀξυδέρκειας, ἀνάμεσα στὸ ὄν καὶ στὸ μὴ ὄν, ἀνάμεσα στὴν ἀλήθεια καὶ στὴν ψευδαίσθηση, ἀνάμεσα στὸ καλὸ καὶ στὸ κακό.

Ἡ ζωὴ ἡ ἴδια ἀλλάζει καὶ «ταλαντεύεται», ἀλλὰ ἡ ἀληθινὴ ἀξία τῆς ζωῆς θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ σὲ μιὰ αἰώνια ἀρμονία ποὺ δὲν ἐπιδέχεται μεταβολές. Δὲν βρῖσκεται στὸν κόσμον τῶν αἰσθήσεων μας. Μόνο μὲ τὴ δύναμη τοῦ νοῦ μποροῦμε νὰ συλλάβουμε αὐτὴ τὴν ἀρμονία. Ἡ κρίση, εἶναι ἡ κεντρικὴ δύναμη τοῦ ἀνθρώπου, ἡ κοινὴ πηγὴ ἀλήθειας καὶ ἠθικῆς. Γιατὶ εἶναι τὸ μόνο πράγμα πάνω

στὸ ὁποῖο ὁ ἄνθρωπος στηρίζεται καὶ στηρίζεται. Εἶναι ἐλεύθερο, αὐτόνομο, αὐτάρκες (12).

«Λοιπὸν ἔχε ὑπ' ὄψιν σου νὰ ἀποσυρθῆς εἰς αὐτὸν τὸν μικρὸν χῶρον ὅστις ἀνήκει εἰς σὲ καὶ π ρ ὀ π α ν τ ὅ ς μ ἢ ἀφήνης τὸν ἑαυτόν σου νὰ παρασύρεται ἐδῶ καὶ ἐκεῖ καὶ μὴ καταβάλλης ὑπερβολικὰς προσπαθείας, ἀλλὰ ν' ἀντιμετωπίσης μ' ἐλεύθερον πνεῦμα τὰ πράγματα ὡς ἀνὴρ, ὡς ἄνθρωπος, ὡς πολίτης, ὡς Ὀνητὸν ὄν».

«Τὰ πράγματα δὲν ἀγγίζουσι καθόλου τὴν ψυχὴν, ἀλλὰ μένουσι ἔξω ἀκίνητα, καὶ ὅσα σ' ἐνοχλοῦν προέρχονται ἀπὸ τὴν σχετικὴν «εἰδέαν» (ὑπόληψιν) καὶ μόνον ἐντὸς τοῦ ἑαυτοῦ σου. Τὸ δὲ δεύτερον εἶναι (τὸ ἕτερον) ὅτι πάντα ὅσα παρατηρεῖς εὐρίσκονται εἰς τὸ σημεῖον νὰ μεταβληθοῦν καὶ δὲν θὰ ὑπάρχουν πλέον μετ' ὀλίγον. Καὶ διαρκῶς ἔχε εἰς τὸν νοῦν σου, εἰς πόσας ἤδη μεταβολὰς παρευρέθης ὁ ἴδιος. Ὁ κόσμος εἶναι (αἰώνια) μεταβολή, ἡ ζωὴ «εἰδέα». (Ὁ κόσμος ἀλλοίωσις, ὁ βίος ὑπόληψις) (13).

Τὸ μεγαλύτερο πλεονέκτημα αὐτῆς τῆς ἔννοιας τῶν Στωϊκῶν, βρῖσκεται στὸ γεγονός, ὅτι αὐτὴ ἡ ἔννοια δίνει στὸν ἄνθρωπο, ἀμφότερα, ἓνα βαθὺ αἶσθημα τῆς ἀρμονίας του μὲ τὴ φύση καὶ ἓνα αἶσθημα τῆς ἠθικῆς του ἀνεξαρτησίας ἀπὸ τὴ φύση. Στὸ μυαλό τοῦ Στωϊκοῦ φιλοσόφου αὐτοὶ οἱ ἰσχυρισμοὶ ἀντὶ νὰ συγκρούωνται, συσχετίζονται ὁ ἓνας μὲ τὸν ἄλλον. Ὁ ἄνθρωπος βρῖσκει τὸν ἑαυτόν του σὲ τέλεια ἰσορροπία μὲ τὸ σύμπαν καὶ γνωρίζει ὅτι αὐτὴ ἡ ἰσορροπία δὲν πρέπει νὰ διαταραχθῆ ἀπὸ καμμιά ἐξωτερικὴ δύναμη. Αὐτὴ εἶναι ἡ σημασία τῆς Στωϊκῆς ἀ τ α ρ α ξ ί α ς. Αὐτὴ ἡ θεωρία τῶν Στωϊκῶν ἀποδείχτηκε ὅτι εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς ἰσχυρότερες δημιουρ-

12. Τοῦ ἴδιου βιβλίου V παρ. 14. Ὁ λόγος καὶ ἡ λογικὴ τέχνη δυνάμεις εἰσὶν ἑαυταῖς ἀρκούμεναι καὶ τοῖς καθ' ἑαυτὰς ἔργοις.

13. Τοῦ ἴδου βιβλίου IV παρ. 3. (Ἀηλαδὴ ἡ βλάβη εἶναι μῖνον ὑποκειμενικὴ ἀντίληψις, ὡδεμίαν ἐγούσαν σχέσιν μὲ τὸ προκαλοῦν τῆς τῆς ὑλικῶν αἰτίου).

10. Μάρκου Αὐρηλίου «Εἰς ἑαυτόν» βιβλίου V παρ. 11.

11. Τοῦ ἴδιου βιβλίου VIII παρ. 41.

γικές δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ.

Ἡ θεωρία αὐτή βρέθηκε ξαφνικὰ μπροστὰ σὲ μιὰ νέα καὶ ἄγνωστη δύναμη. Ἡ σύγκρουση αὐτὴ τῆς δύναμης κλόνησε τὸ κλασσικὸ ἰδεώδες γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ἀπὸ τὰ θεμέλιά του. Ἡ Στωϊκὴ θεωρία καὶ ἡ Χριστιανικὴ θεωρία δὲν εἶναι ἐχθρικές ἢ μιὰ μὲ τὴν ἄλλη. Στὴν ἱστορία τῶν ἰδεῶν τίς βρίσκουμε τὴ μιὰ πλάϊ στὴν ἄλλη καὶ πολὺ συχνὰ συνυφασμένες μέσα στὸ μυαλὸ τοῦ σοφοῦ. Παρ' ὅλα αὐτὰ μένει ἓνα σημεῖο πάνω στὸ ὅποιο ὁ ἀνταγωνισμὸς ἀνάμεσα στὰ ἰδεώδη τῶν Χριστιανῶν καὶ στὰ ἰδεώδη τῶν Στωϊκῶν φιλοσόφων παρουσιάζεται ἔντονος καὶ ἀσταμάτητος.

Ἡ ὑποτιθέμενη ἀπόλυτη ἀνεξαρτησία τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ στοὺς Στωϊκοὺς θεωρεῖται σὰν μιὰ ἀπὸ τίς θεμελιώδεις ἀρετές, στὴ χριστιανικὴ θεωρία καταντᾷ νὰ θεωρηθῆ σὰν ἓνα βασικὸ κακὸ καὶ λάθος. Ὅσο ὁ ἄνθρωπος ἐπιμένει σ' αὐτὸ τὸ λάθος δὲν ὑπάρχει σωτηρία.

Ὁ ἀγῶνας ἀνάμεσα στὶς δύο ἀντιτιθέμενες ἀπόψεις κράτησε πολλοὺς αἰῶνες καὶ στὴν ἀρχὴ τῆς σύγχρονης ἐποχῆς—στὰ χρόνια τῆς ἀναγέννησης καὶ στὸ δέκατο ἕβδομο ἀκόμα αἰῶνα—νιώθουμε ἀκόμα τὴν πλήρη τῆς δύναμης (13).

Ἐδῶ μπορούμε νὰ συλλάβουμε ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς ἀνθρωπολογικῆς φιλοσοφίας. Αὐτὴ ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι σὰν τοὺς ἄλλους κλάδους τῆς φιλοσοφικῆς ἔρευνας, μιὰ βραδεία καὶ συνεχῆς ἀνάπτυξη γενικῶν ἰδεῶν.

Ἀκόμα καὶ στὴν ἱστορία τῆς Λογικῆς, τῆς Μεταφυσικῆς καὶ τῆς Φυσιοκρατίας (Νατουραλισμοῦ) βρίσκουμε τίς πιὸ χτυπητὲς ἀντιθέσεις. Αὐτὸ μπορεῖ νὰ περιγραφῆ μὲ ὄρους τοῦ Ἐγγελου σὰν μιὰ διαλεκτικὴ πορεία μέσα στὴν ὁποία κάθε θέση ἀκολουθεῖται ἀπ' τὴν ἀντίθεσή της. Παρ' ὅλα αὐτὰ ὑπάρχει μιὰ ἐσωτερικὴ

συνέπεια, μιὰ καθαρὴ λογικὴ τάξη (ἁρμονία) ποὺ συνδέει τοὺς διαφορετικοὺς σταθμοὺς τῆς διαλεκτικῆς αὐτῆς πορείας. Ἡ ἀνθρωπολογικὴ φιλοσοφία, ἀπὸ τὴν ἄλλη ἄποψη, ἐμφανίζει ἓνα ἀρκετὰ διαφορετικὸ χαρακτήρα.

Ἄν θέλουμε νὰ ἀντιληφθοῦμε τὴν πραγματικὴ τῆς ἔννοια καὶ σπουδαιότητα δὲν πρέπει νὰ προτιμήσουμε τὸν ἐπικὸ τρόπο περιγραφῆς ἀλλὰ τὸ δραματικὸ, ἰατὶ δὲν ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ μιὰ γαλήνια ἀνάπτυξη ἔννοιῶν ἢ θεωριῶν ἀλλὰ μὲ μιὰ σύγκρουση ἀντιτιθεμένων πνευματικῶν δυνάμεων. Ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπολογικῆς φιλοσοφίας εἶναι φορτωμένη μὲ τὰ βαθύτατα ἀνθρώπινα πάθη καὶ συναισθήματα. Δὲν ἔχει νὰ κάνη μὲ ἓνα ἀπλὸ θεωρητικὸ πρόβλημα ὅσο καὶ ἂν εἶναι γενικὸ σὲ σκοπὸ. Ἐδῶ διακυβεύεται τὸ πεπρωμένο τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀξιοῖ μιὰ τελικὴ ἀπόφαση (ultimate decision).

Ὁ χαρακτήρας τοῦ προβλήματος βρέθηκε τὴν καθαριώτερή του ἔκφραση στὸ ἔργο τοῦ Αὐγουστίνου. Ὁ Αὐγουστίνος βρίσκεται στὸ μεταίχμιο τῶν δύο ἐποχῶν. Ἔζησε τὸν τέταρτο αἰῶνα τῆς χριστιανικῆς ἐποχῆς. Μεγάλωσε μὲ τὴν παράδοση τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Ὁ Νεοπλατωνισμὸς ἔχει σφραγίσει ἔντονα ὅλη τὴ φιλοσοφία του. Εἶναι ἐπίσης ὁ πρόδρομος τῆς Μεσαιωνικῆς φιλοσοφίας, καὶ ὁ ἰδρυτὴς τῆς Χριστιανικῆς δογματικῆς. Στὶς ἐξομολογήσεις ἀκολουθοῦμε βῆμα πρὸς βῆμα, τὸ πέρασμά του ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία, στὴ Χριστιανικὴ Ἀποκάλυψη.

Σύμφωνα μὲ τὸν Αὐγουστίνου ὅλη ἡ πρὸ Χριστοῦ φιλοσοφία ἦταν ὑποκειμένη σὲ ἓνα θεμελιώδες λάθος καὶ ἦταν ἐμποτισμένη ἀπὸ μιὰ καὶ τὴν ἴδια αἵρεση. Ἡ δύναμη τοῦ λογικοῦ ἐθεωρεῖτο σὰν ἡ πιὸ μεγάλη δύναμη τοῦ ἀνθρώπου. Μὰ ἐκεῖνο ποὺ δὲν μπορούσε νὰ γνωρίζη ὁ ἄνθρωπος ὡς τὴ στιγμὴ ποὺ φωτίστηκε ἀπὸ τὴ Θεϊκὴ ἀποκάλυψη, εἶναι ὅτι τὸ λογικὸ (reason) αὐτὸ καθ' αὐτὸ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ διαφοροῦμενα καὶ πιὸ ἀμφισβητούμενα πράγματα στὸν κόσμον.

14. Γιὰ περισσότερες λεπτομέρειες κοίταξτε Cassirer, Descartes (Stockholm 1939).

Ὁ λόγος δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς δείξη τὸ δρόμο, στὴ διαύγεια, στὴν, ἀλήθεια καὶ στὴ σοφία. Γιατὶ εἶναι αὐτὸς καθαντὸς (reason) ἀσαφῆς καὶ ἡ προέλευσή του εἶναι σκεπασμένη μὲ μυστήριον—ἓνα μυστήριον ποὺ βρῆκε τὴ λύση του μόνο μὲ τὴ Χριστιανικὴ Ἀποκάλυψη. Ὁ λόγος κατὰ τὸν Αὐγουστῖνο δὲν ἔχει ἀπλῆ καὶ μοναδική φύση, ἀλλὰ μᾶλλον μιὰ διπλῆ καὶ διαιρεμένη φύση. Ὁ ἄνθρωπος δημιουργήθηκε κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν μὲ τὸ Θεὸ καὶ στὴν ἀρχικὴ του κατάστασις τότε ποὺ βρῆκε ἀπ' τὰ χέρια τοῦ Θεοῦ, ἦταν ἴσος μὲ τὸ ἀρχέτυπό του. Ἀλλὰ ὅλα αὐτὰ χάθηκαν μὲ τὴν πτώσις τοῦ Ἀδάμ. Ἐκτότε, ὅλη ἡ πηγαία δύναμις τοῦ λόγου σκοτεινίασε (ἔχασε τὴ διαύγειά του). Καὶ τὸ λογικὸ ἂν ἀφεθῆ μόνον καὶ ἀβοήθητο στὸν ἑαυτό του καὶ στίς ιδιότητές του δὲν ἔχει τὴ δύναμις νὰ γυρίσῃ στὴ βάση του (στὴν ἀρχικὴ του μορφή). Δὲν μπορεῖ νὰ ξανακτίσῃ τὸν ἑαυτό του. Δὲν μπορεῖ μὲ τίς δικές του μόνο δυνάμεις νὰ γυρίσῃ στὴν προηγούμενὴ του καθαρὴ οὐσία. Μιὰ τέτοια μεταμόρφωσις γίνεται μόνο μὲ ὑπερφυσικὴ βοήθεια, μὲ τὴ δύναμις τῆς Θεϊκῆς εὐλογίας.

Τέτοια εἶναι ἡ νέα ἀνθρωπολογία ὅπως τὴν συνέλαβε ὁ Αὐγουστῖνος καὶ κράτησε τὴ θέσις τῆς σὲ ὅλα τὰ μεγάλα συστήματα τῆς μεσαιωνικῆς φιλοσοφίας

Ἀκόμα καὶ ὁ Θωμᾶς Ἀκουῖνας, ὁ μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλη, ποὺ ξαναγυρίζει στίς πηγές τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας δὲν τολμᾷ νὰ ἀποκλίνῃ ἀπ' αὐτὸ τὸ θεμελιώδες δόγμα.

Ὁ Ἀκουῖνας, παραχωρεῖ στὸ λογικὸ πολὺ μεγαλύτερη δύναμις ἀπ' ὅση ἔδωσε ὁ Αὐγουστῖνος, ἀλλὰ εἶναι πεπεισμένος, ὅτι τὸ λογικὸ δὲν θὰ κάνη μόνον τοῦ ὀρθοῦ χρήσιμη τῶν δυνάμεών του ἂν δὲν φωτίζεται καὶ ὁδηγῆται ἀπὸ τὴ Θεῖα Χάρη. Ἐδῶ φτάνομε σὲ μιὰ πλήρη ἀντιστροφή ὅλων τῶν ἀξιῶν ποὺ ὑποστήριξε ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία.

Ὅτι μιὰ φορὰ θεωρεῖτο ὡς τὸ πιὸ ὑψηλὸ χάρισμα τοῦ ἀνθρώπου, ἀποδεικνύεται ὅτι εἶναι ἡ κατάστροφός του καὶ ὁ πειρασμός του. Ὅτι θεωροῦσε ὑπερηφάνειά του κατάντησε ταπείνωσή του. Ἡ Στωϊκὴ ἀντίληψις, πὼς ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ὑπακούῃ καὶ νὰ σέβεται τὴν ἐσωτερικὴν του ἀρχή, τὸ «δαίμονα» μέσα του, τώρα θεωρεῖται σὰν ἐπικίνδυνη εἰδωλολατρεία.

(Συνεχίζεται)

Μετάφρασις σχολία

Θ. ΓΕΡΟΥ

B.E. τοῦ Πανεπιστημίου
τοῦ Ἐδιμβούργου

Ἡ συνέχεια καὶ τὸ τέλος τῆς μελέτης τοῦ κ. Μ. Πασάκου
«Σύγχρονος ἐπιστημονικὴ ἔρευνα καὶ μέθοδοι εἰς τὴν
Ψυχολογίαν καὶ Παιδαγωγικήν», θὰ δημοσιευθῇ
εἰς τὸ ἐπόμενον τεῦχος.

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΑΠΟΨΕΙΣ

ΠΕΡΙ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗΣ ΚΑΙ ΜΕΤΡΗΣΕΩΣ ΑΥΤΗΣ

ὑπὸ PHILIP VERNON

Μετάφρασις Τασίας Πασσάκου—Κυριαζοπούλου

Τὰ κατωτέρω ἐκτιθέμενα ἀποτελοῦν μετάφρασιν διαλέξεως ὀργανωθείσης ὑπὸ τοῦ Ἐπιστημονικοῦ Συλλόγου Ἐκπαιδευτικῶν Πτυχιούχων Πανεπιστημίων Ἐξωτερικοῦ τῆ συνεργασία τοῦ Βρετανικοῦ Συμβουλίου, δοθείσης δὲ ἐν Ἀθήναις καὶ εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τὴν 3ην Ἀπριλίου ἐ.ε. ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Ψυχολογίας καὶ Παιδαγωγικῆς τοῦ Πανεπιστημίου Λονδίνου κ. Φιλίππου Βέρνον.

Κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ 20ου αἰῶνος ἡ ψυχολογία ἤσκησε σημαντικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς Ἐκπαιδεύσεως. Κατέστησε τὴν διδασκαλίαν εἰς τὸ νηπιαγωγεῖον καὶ τὸ δημοτικὸν σχολεῖον ὀλιγώτερον τυπικὴν καὶ τὴν ἐστήριξεν εἰς τὸ παιγνίδι καὶ τὰς φυσικὰς δραστηριότητας τῶν παιδιῶν. Ἐβοήθησεν τὸν διδάσκαλον εἰς τὴν κατανόησιν τῶν ἀναγκῶν, τῶν κλίσεων καὶ ἐνδιαφερόντων τῶν μαθητῶν του, ἧτις εἶναι συντελεστικὴ μιᾶς καλύτερας μεταχειρίσεως καὶ ἀποτελεσματικωτέρας διδασκαλίας. Ἀλλὰ ἡ σημαντικωτέρα συμβολὴ τοῦ ψυχολόγου εἰς τὴν ἐκπαιδευτικὴν θεωρίαν καὶ πράξιν εἶναι ἡ ἔννοια τῆς Νοημοσύνης καὶ ἡ μέτρησις αὐτῆς. Οἱ διδάσκαλοι ἀντελήφθησαν τὴν εὐρείαν ἔκτασιν τῶν ἀτομικῶν διαφορῶν μεταξὺ παιδιῶν τῆς αὐτῆς ἡλικίας ἢ τῆς αὐτῆς τάξεως. Τοῦτο σημαίνει ὅτι δὲν εἶναι λογικὸν νὰ προσδοκᾶται ἡ ἐκμάθησις τῆς αὐτῆς ὕλης ἢ ἡ ἐπίδοσις μὲ τὸν αὐτὸν ρυθμὸν ἀπὸ τὸ σύνολον τῆς τάξεως. Ἡ ἀξία μιᾶς περισσότερον ἀτομικῆς προσεγγίσεως ἐγένετο εὐρέως κατανοητή. Ἐπιπροσθέτως οἱ ψυχολόγοι μᾶς ἔδωσαν σταθμισμένα tests νοημοσύνης τὰ ὁποῖα παρέχουν μίαν καλὴν ἔνδειξιν τῆς μελλοντικῆς προσόδου ἐκάστου παιδιοῦ. Τὰ tests αὐτὰ ἔχουν ἀποβῆ πολὺτιμα καὶ εἰς τοὺς διδασκάλους καὶ εἰς τὴν κλινικὴν καθοδήγησιν τοῦ παιδιοῦ. Δι' αὐτῶν εἶναι εὐκόλον νὰ διαγνωσθῶν αἱ αἰτίαι καθυστέρησεως εἰς τὴν σχολικὴν ἐργασίαν. Εἰς τινὰς χώρας καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὴν Ἀγγλίαν χρησιμοποιοῦνται εὐρέως τὰ ὁμαδικὰ tests νοημοσύνης διὰ τὴν ἐπιλογὴν τῶν ἱκανῶν παιδιῶν, ἡλικίας 11 ἐτῶν, πρὸς ἐπιτυχῆ συνέχισιν ἀνωτέρων σπουδῶν εἰς σχολεῖα Μέσης Ἐκπαιδεύσεως. Ὁμοίως κατὰ τὴν ἀποφοίτησιν ἐκ τοῦ σχολείου

βοηθοῦν εἰς τὴν ἔνδειξιν τοῦ εἶδους ἀπασχολήσεως διὰ τὴν ὁποῖαν τὸ ἄτομον εἶναι περισσότερον κατάλληλον.

Ἡ χρησιμοποίησις αὐτῆ τῶν tests νοημοσύνης ἐγείρει τὸ πρόβλημα τῆς φύσεως τῆς νοημοσύνης, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου διετυπώθησαν σοβαρὰ γνώμαι. Κατ' ἀρχὴν θὰ ἐκθέσω τὰς γνώμας αὐτάς καὶ ἐν συνεχείᾳ θὰ παρουσιάσω τὰ σημεῖα εἰς τὰ ὁποῖα εἶναι ἐσφαλμένα. Ὁ καθηγητὴς Τέρμαν (Terman) εἰς τὴν Ἀμερικὴν, ὁ καθηγητὴς Μπέρτ (Burt) εἰς τὴν Ἀγγλίαν καὶ πλείστοι ἄλλοι σπουδαῖοι ψυχολόγοι ἔχουν διδάξει ὅτι νοημοσύνη εἶναι ἡ γενικὴ πνευματικὴ δύναμις ἢ ἡ πνευματικὴ ἰκανότης, ἧτις προσδιορίζεται ἀπὸ τὴν κληρονομικότητα δηλ. ἀπὸ τὰ χρωματοσώματα τὰ ὁποῖα κληρονομοῦμε ἀπὸ τοὺς γονεῖς μας. Καθὼς τὸ ἄτομον ἀναπτύσσεται, τὰ χρωματοσώματα εἶναι ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα προσδιορίζουν τὸν ρυθμὸν τῆς ἀναπτύξεως, τὴν ἰκανότητα μαθήσεως, τὸ ἕψος τῆς συνδυαστικῆς σκέψεως καὶ τῆς νοητικῆς δεξιότητος τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τῆς νηπιακῆς ὡς τὴν μετεφηβικὴν ἡλικίαν. Προσδιορίζουν δηλ. τὴν ἐπιδεκτικότητα μαθήσεως ἀνεξαρτήτως τῆς ἐκπαιδεύσεως τὴν ὁποῖαν τὸ ἄτομον ἔχει λάβει. Ἡ πνευματικὴ ἡλικία τοῦ ἀτόμου, καθὼς ἐμετρήθη ὑπὸ τῶν tests τοῦ Binet ἀναπτύσσεται ὁμαλῶς ἀπὸ ἔτος εἰς ἔτος μέχρις ὅτου, περὶ τὸ 15ον ἔτος, φθάσει εἰς πλήρη πνευματικὴν ὀριμότητα. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ Δείκτης Νοημοσύνης (Intelligence Quotient ἢ I Q.)—δηλ. τὸ κλάσμα τῆς πνευματικῆς διὰ τῆς χρονολογικῆς ἡλικίας—παραιμένει σχεδὸν σταθερὸν καθ' ὅλην τὴν διάρκεια τῆς παιδικῆς ἡλικίας. Ὡς ἐκ τούτου δύναται νὰ διαγνωσθῆ, ἀκόμη καὶ ἐξ ἀπαλῶν ὀνέγων, τὸ ἕψος τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ τῆς σταδιοδρο-

μίας τὸ ὅποιον εἶναι πιθανὸν νὰ ἐπιτύχη τὸ αὐτομόν. Ἡ ἀγωγή εἰς τὴν οἰκογένειαν καὶ ἡ ἐκπαίδευσις εἰς τὸ σχολεῖον εἶναι δυνατόν νὰ ἔχουν κάποιαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἐπιδόσεως τοῦ μαθητοῦ εἰς ὠρισμένα μαθήματα, ἀλλὰ ἔχουν μηδαμινὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς νοημοσύνης του, δεδομένου ὅτι αὕτη ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ὠριμάνσεως τῶν κληρονομικῶν προδιαθέσεων. Ἀληθῶς, πειράματα ἐπὶ νόθευμένων παιδιῶν ἢ ἐπὶ μονοζύγων διδύμων (Identical twins) τὰ ὅποια ἔχουν ἀνατριπῆ εἰς διαφορετικὰ περιβάλλοντα, ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ ἀγωγή ἔχει κάποιαν ἐπίδρασιν. Ἀλλὰ συμφώνως πρὸς τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Burt καὶ ἄλλων ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ κληρονομικότης προσδιορίζει τὴν νοημοσύνην ἐνὸς παιδιοῦ τουλάχιστον κατὰ 8% καὶ τὸ περιβάλλον κατὰ 20% τὸ πολύ.

Αὕτη, ἐν συντομίᾳ, εἶναι ἡ ὀρθόδοξος θεωρία. Ὑποθέτω ὅτι πολλοὶ ἀπὸ σᾶς τὴν γνωρίζουν, ἐφ' ὅσον ἔχουν σπουδάσει Παιδαγωγικὰ ἢ Ψυχολογίαν. Ἀλλὰ κατὰ τὰ τελευταῖα εἴκοσι χρόνια αἱ ἀπόψεις τῶν ψυχολόγων ἔχουν ἀλλάξει σημαντικῶς. Εἰς τοῦτο συνέβαλον αἱ ἐπιστημονικὰ ἔρευνα αἱ ὅποια ἐπεσώρευσαν περισσότερο ἀποδείξεις. Ἰδὴ μία πολὺ διαφορετικὴ θεωρία ἔχει ἐπικρατήσει. Ἡ προσπάθειά μου σήμερον εἶναι νὰ σᾶς παρουσιάσω μερικὰ ἀπὸ τὰ ἀδύνατα σημεῖα τῶν παλαιῶν ἀποψέων καὶ νὰ θέσω ἐνώπιόν σας περισσότερο συγχρόνους θεωρίας τῆς νοημοσύνης αἱ ὅποια ἐπέδρασαν, καθὼς θὰ δειχθῆ, καὶ ἐπὶ τῶν μετρήσεων καὶ τῆς γενικωτέρας ἐκπαιδευτικῆς πολιτικῆς.

Κατ' ἀρχὴν ὁ Δείκτης Νοημοσύνης (τὸ I.Q.) οὐδόλως ἀποδεικνύεται σταθερὸς, ὡς θὰ ἔπρεπε ἂν ἡ νοημοσύνη ἦταν κληρονομικὴ, κατὰ τὴν μετὰ τινα ἔτη ἐπανεξετάσιν τῶν αὐτῶν παιδιῶν. Εἰς πλείστας περιπτώσεις θεβαίως ἡ διαφορὰ εἶναι μικρὰ—περίπου 10 βαθμοὺς πρὸς τὰ ἄνω ἢ πρὸς τὰ κάτω ἀπὸ τὴν ἀρχικὴν μέτρησιν. Ἀλλὰ μεταξὺ τῆς ἡλικίας 6—11 ἐτῶν ἢ 11—16, δηλαδὴ εἰς μίαν χρονικὴν περίοδον πλὴ ο ν τῶν πέντε ἐτῶν, ὁ Δείκτης Νοημοσύνης μᾶς μεγάλῃς ἀναλογίας—περίπου τοῦ 1)6 τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν παιδιῶν—μπορεῖ ν' ἀλλάξη κατὰ 15 βαθμοὺς πρὸς τὰ ἄνω ἢ πρὸς τὰ κάτω. Εἰς σπανιωτέρας δὲ περιπτώσεις εἶναι δυνατόν νὰ χαθοῦν ἢ νὰ κερδηθοῦν 30 ἢ ἀκόμη καὶ 40 βαθμοὶ ἀπὸ τὸν ἀρχικὸν δείκτην νοημοσύνης. Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι τὰ tests νοημοσύνης δὲν ἔχουν διαγνωστικὴν ἀξίαν. Διὰ τὰ περισσότερα παιδιά παρέχουν ἕναν χρήσιμον δείκτην σχολικῆς ἐπιδόσεως δι' ἄρκετὰ μελλοντικὰ ἔτη. Πάντως ἡ μακροχρόνιος ἔρευνα τοῦ Τέρμαν ἐπὶ 1.000 ἰδιοφυῶν παιδιῶν με ἱψηλὸν Δ.Ν. (I.Q.) εἰς τὴν Καλλιφορνίαν, ἀπέδειξεν ὅτι ἡ μεγάλη πλειοψηφία αὐτῶν τῶν παιδιῶν εὐρέθησαν νὰ κατέχουν ἱψηλὰς θέσεις ὅταν

ἔγιναν ἐνήλικες ἢ νὰ ἐξασκοῦν ἀνώτερα ἐπαγγέλματα, ἂν καὶ εὐρέθησαν καὶ ἐδῶ μερικαὶ ἐξαιρέσεις παιδιῶν τὰ ὅποια δὲν ἀνταπεκρίθησαν εἰς τὰς τοιαύτας προσδοκίας.

Ἐὰν ἡ νοημοσύνη μετρηθῆ πρὶν τῆς ἡλικίας τῶν 5 ἢ 6 ἐτῶν, ἡ συμφωνία μετὰ τὴν μελλοντικὴν ἐπίδοσιν εἶναι πολὺ μικρότερη. Πράγματι ὁ ρυθμὸς ἀναπτύξεως τῶν αἰσθητικοκινητικῶν ἱκανοτήτων καὶ τοῦ λόγου ἐνὸς νηπίου κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ζωῆς του δὲν μᾶς λέγει τίποτε τὸ οὐσιῶδες διὰ τὰς μελλοντικὰς του ἐκπαιδευτικὰς καὶ ἐπαγγελματικὰς ἱκανότητας.

Ἐνα ἄλλο πολὺ σημαντικὸν σημεῖον τοῦ πρέπει νὰ σημειωθῆ εἶναι ὅτι ὁ Δ. Ν. εἶναι λίαν πιθανὸν νὰ μείνῃ ἄρκετὰ σταθερὸς ἐὰν τὸ περιβάλλον εἶναι ἀμετάβλητον καὶ ἡ ἐκπαίδευσις ὁμοιόμορφος. Ἐπὶ παραδείγματι ἡ νοημοσύνη τοῦ παιδιοῦ ποὺ ζῆ εἰς τὸ αὐτὸ οἰκογενειακὸν περιβάλλον καὶ λαμβάνει συνεχῶς τὴν αὐτὴν ὁμοιόμορφον σχολικὴν ἀγωγὴν, ἀναμένεται νὰ μὴν παρουσιάσῃ διακυμάνσεις. Πάντως εἰς ἕνα νέον σχολεῖον δύναται νὰ λάβῃ πλουσιωτέρας ἢ πτωχοτέρας πνευματικὰς ὠθήσεις ἀπὸ πρὶν, πρᾶγμα τὸ ὅποιον θεβαίως ἐπιδοῦν καὶ εἰς τὴν νοημοσύνην ἀναλόγως. Εἰς μίαν ἔρευναν τὴν ὁποῖαν ἐπραγματοποίησα, εἰς μίαν μεγάλην Ἀγγλικὴν πόλιν, ἐμέτρησα τὴν νοημοσύνην ὄλων τῶν ἀγοριῶν κατὰ τὴν ἀποφοίτησιν των ἐκ τοῦ δημοτικοῦ σχολεῖου. Κατόπιν, μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἀγόρια ἐπροχώρησαν διὰ σπουδὰς εἰς τὰ κλασσικὰ γυμνάσια μετὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸν πρόγραμμα. Ταῦτα θεωροῦνται ἀνώτερα τῶν ἄλλων τύπων σχολείων μέσης ἐκπαίδευσως καὶ ὑπάρχει εἰς αὐτὰ ἰσχυρὰ πίεσις δι' ἀνωτέραν μόρφωσιν. Ἀλλὰ ἀγόρια συνέχισαν σπουδὰς εἰς τεχνικὰ γυμνάσια καὶ τὰ ὑπόλοιπα εἰς τὰ ὀνομαζόμενα μοντέρνα γυμνάσια, εἰς πλείστα τῶν ὁποίων ἡ διδασκαλία δὲν ἦτο τόσο ἀποτελεσματικὴ καὶ οἱ μαθηταὶ καθὼς καὶ οἱ γονεῖς των ἀντιπαθοῦσαν αὐτὸ τὸ εἶδος τοῦ σχολεῖου καὶ τὸ θεωροῦσαν ὀχληρὸν ἢ χωρὶς ἐνδιαφέρον. Μετὰ τοῖα ἔτη ἐπανέλαβον τὴν μέτρησιν εἰς τὰ αὐτὰ ἀγόρια καὶ εὐρῆκα ὅτι ἐκεῖνα τὰ ὅποια ἐφοίτων εἰς τὰ καλύτερα σχολεῖα εἶχον κερδίσει περὶ τοὺς 7 ἕως 17 βαθμοὺς νοημοσύνης περισσότερο ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ ὅποια ἐφοίτων εἰς τὰ χειρότερα σχολεῖα. Παρόμοια ἀποτελέσματα ἀνεφέρθησαν ἀπὸ τὸν καθηγητὴν Λόρτζ (Lorge) εἰς τὴν Ἀμερικὴν καὶ τὸν καθηγητὴν Χούσον (Huson) εἰς τὴν Σουηδίαν. Μᾶς ἀπέδειξαν ὅτι ἡ χρονικὴ περίοδος τῆς ἐκπαιδεύσεως ἔχει μεγίστην σημασίαν διὰ τὴν νοημοσύνην. Σπουδασταὶ αἱ ὅποιοι λαμβάνουν πλήρη μέσιν καὶ πανεπιστημιακὴν ἐκπαίδευσιν κερδίζουν περίπου 12 βαθμοὺς νοημοσύνης περισσότερους τῶν συνομηλίκων των μετὰ τοὺς ὁποίους ἀρχικῶς ἔχουν τὴν αὐτὴν νοημοσύνην ἀλλὰ οἱ ὅποιοι διακόπτουν τὴν σχολικὴν

των φοίτησιν περί τὸ 14ον ἢ 15ον ἔτος τῆς ἡλικίας καὶ κατοπιν ἀναλαμβάνουν ἐργασίαν ὡς ἀνειδίκευτοι ἐργάται εἰς διάφορα ἐπαγγέλματα, ἐνθα τὰ πνευματικὰ κεντρίσματα εἶναι ἐλάχιστα.

Κατὰ τὸ διάστημα τοῦ Λευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου ἀνέλυσα τὰ ἀποτελέσματα τῶν tests 70.000 περίπου στρατευσίμων τοῦ Βρεττανικοῦ Ναυτικοῦ, τῶν ὁποίων ἡ ἡλικία ἐκυμαίνεται ἀπὸ 17 ἕως 40 ἐτῶν καὶ πλέον. Εὐρήκα ὅτι ὑπάρχει μιὰ γενικὴ τάσις νὰ ἐλαττωθῆ ἡ ἰκανότης μετὰ τὴν ἡλικίαν. Ἀλλὰ ὅταν ἐταξινομήσω τὰ ἀποτελέσματα κατὰ ἐπαγγέλματα τῆς πολιτικῆς ζωῆς ἐγένετο φανερόν ὅτι ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι εἶχον ἐγκαταλείψει τὸ σχολεῖον ἐνωρίς καὶ εἰσηλθόν εἰς διάφορα ἐπαγγέλματα ὡς ἀνειδίκευτοι ἐργάται, ἐνθα σπανίως ἔκαμνον χρῆσιν τοῦ μυαλοῦ των, ἐπῆραν τὴν κατιούσαν πολὺ ἐνωρίτερον. Ἐνῶ ἐκεῖνοι τῶν εἰδικευμένων ἐπαγγελμάτων, τὰ ὁποῖα ἀπαιτοῦν μεγαλυτέραν ἀσκησιν τῆς νοημοσύνης, ὡς εἶναι τὸ ἐπάγγελμα τῶν ἠλεκτρολόγων ἢ τῶν ὑπαλλήλων, ἔδειχον διαφορετικὴν ἐξέλιξιν ἢ νοημοσύνη αὐτῶν ἤρξανε συνεχῶς ἐπὶ μακρότερον χρονικὸν διάστημα καὶ ἐξησθένει βραδύτερον. Οὕτω ἡ γνώμη ὅτι ἡ νοημοσύνη κανονικῶς αὐξάνει μέχρι τῶ 15ον ἔτος, ὅτε φθάνει εἰς τὸ μᾶξιμον καὶ ἔπειτα παραμένει σταθερὴ, εἶναι μετὰ βεβαιότητος λανθασμένη. Ἄλλων προχωρεῖ αὐξανόμενη πολὺ πέραν αὐτῆς τῆς ἡλικίας, ἐνῶ ἄλλων σταματᾷ καὶ ἀρχίζει νὰ ἐλαττωθῆ ἡ κρίσις, ἡ ἐλαστικότης σκέψεως καὶ ἡ ἰκανότης διὰ περαιτέρω μάθησιν.

Τοιαῦτα ἀποτελέσματα ἔχουν εὐλόγως λίαν σημαντικὴν ἀξίαν διὰ τὴν μέσσην ἐκπαίδευσιν. Ἐὰν ἀναπτύξωμε τὸ ἐνδιαφέρον εἰς τοὺς ἐφήβους καὶ εἰς τοὺς γονεῖς των, οὕτως ὥστε νὰ ἐπιθυμοῦν νὰ συνεχίζουσιν σπουδὰς ἐπὶ μακρότερον χρόνον ἢ γὰ λαμβάνουσιν ἐπιμόρφωσιν ἐν συνεχείᾳ μετὰ τὴν ἀποφοίτησιν, δυνάμεθα μετὰ βεβαιότητος νὰ ἠρῶσωμε τὸ ἐπίπεδον νοημοσύνης τοῦ πληθυσμοῦ οὕτως ὥστε ὁ λαὸς ν' ἀποβῆ περισσότερο λογικὸς καὶ περισσότερο μορφωμένος. Ἀλλὰ εἰς τὰς περισσότερας χώρας δὲν παρέχεται ἤδη πλήρως μέσση ἐκπαίδευσις εἰς ὅλους καὶ πολλοὶ μαθηταὶ ἀντιπαθοῦν τὸ σχολεῖον καὶ τὸ ἐγκαταλείπουν ὅσον συντομώτερον δυνατόν. Αὐτοὶ βεβαίως δὲν ἀναπτύσσουσιν τὰς πνευματικὰς τῶν δυνατότητας εἰς τὸ ἔπακρον καὶ αὐτοὶ ἀκριβῶς εἶναι ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ μετατραποῦν εἰς ἡλιθίαν μᾶζαν ἐνηλίκων, χωρὶς μορφωτικὰ ἐνδιαφέροντα χωρὶς βαθυτέραν κατανόησιν τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν προβλημάτων. Φυσικὰ οὗτοι ἀνατρέφουσιν ἀργότερον τὰ τέκνα των ἀνοήτως καὶ ἀποτυγχάνουσιν νὰ ἐνθαρρύνουσιν αὐτὰ διὰ νὰ ἐπιτύχουσιν καλύτεραν ἀγωγὴν καὶ ἐκπαίδευσιν. Καὶ οὕτω ὁ κύκλος συνεχίζεται.

Σχετικαὶ ἐρευναι Ἀμερικανῶν παρέχουσιν σοβαρὰς ἀποδείξεις ἐπίσης, αἱ ὁποῖαι πείθουσιν ὅτι ἡ ἀλλαγὴ τοῦ περιβάλλοντος τῶν μικρῶν παιδιῶν ἐπιφέρει καὶ ἀντίστοιχον ἀλλαγὴν τῆς πνευματικῆς των στάθμης. Οὕτω εἰάν, τὰ μικρὰ παιδιὰ ἐνὸς ὀρφανοτροφείου, ὅπου ὑπάρχει παντελὴς ἔλλειψις πνευματικῆς διεγέρσεως, μετακινήθουσιν εἰς ἕνα θετὸ σπίτι μετὰ γονεῖς μορφωμένους, εἶναι δυνατόν νὰ παρατηρηθῆ ἐκεῖ μιὰ βελτίωσις τῆς νοημοσύνης των πλέον τοῦ 20% κατὰ μέσον ὄρον. Φυσικὰ ὑπάρχουσιν πλείστα δυσκολία ἵνα ἐλεγχθῶν ὅλοι οἱ σχετιζόμενοι μετὰ τὰς ἐρευνας αὐτὰς παράγοντες. Ἀλλὰ καταλαβαίνετε τώρα ὅτι ἀρκετὸ μέρος ἀπὸ τὴν ἀντίθεσιν καὶ τὴν χλείψην μετὰ τὴν ὁποῖαν ὑπεδέχοντο τὰ ἀποτελέσματα τῶν ψυχολόγων τοῦ 1930, προήρχετο ἀπὸ τὴν ἀκλόνητον πίστιν ὅτι ἡ νοημοσύνη ἦτο μιὰ προκαθορισμένη καὶ κρυσταλλοποιημένη ἰδιότης. Ὁ Burt καὶ ἄλλοι ἔδειξαν ὅτι οἱ μονόζυγοι δίδυμοι ἀδελφοὶ εἰάν χωρισθῶν ἀπὸ μικρῶν ἡλικίαν καὶ ἀνατραποῦν εἰς διαφορετικὰς οἰκογενείας δὲν παρουσιάζουσιν μεγάλην διαφορὰν εἰς τὴν νοημοσύνην ἐνῶ οἱ δίζυγοι δίδυμοι διαφέρουσιν περὶ τοὺς 20 βαθμούς. Ἀλλὰ δὲν ἔχει κατανοηθῆ ὅτι ὁ βαθμὸς τῶν διαφορῶν τοῦ περιβάλλοντος μετὰ τὴν ἀνεπτυγμένων κοινωνιῶν, ὡς εἶναι ἡ Βρετανία καὶ ἡ Ν. Ἀμερική, εἶναι μικρὸς καὶ ὅτι αἱ περισσότεραι οἰκογένειαι καὶ τὰ περισσότερα σχολεῖα παρέχουσιν τὰ ἀναγκαῖα ἐρεθίσματα διὰ τὴν κανονικὴν πνευματικὴν ἐξέλιξιν τῶν παιδιῶν.

Διαφέρει ὅμως τὸ ζήτημα εἰάν ἐξετάσωμε καταστάσεις περισσότερον ἀντιθέτους. Ἡ σύγκρισις μετὰ τὸ Δυτικὸν Εὐρωπαϊκὸν πολιτισμὸν καὶ μιᾶς ἰπαναπτύκτου κοινωνίας, ὡς εἶναι ἡ Ἀφρική, ἢ ἡ Ἰνδία καὶ μερικαὶ πρωτόγονοι φυλαὶ εἰς Αὐστραλίαν, παρουσιάζει τεραστίας διαφοράς. Προσφάτως εἶχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ μετρήσω τὴν νοημοσύνην καὶ τὴν ἐπίδοσιν παιδιῶν τῶν Δυτικῶν Ἰνδιῶν τῆς Ἀμερικῆς καὶ νὰ παρατηρήσω τοὺς λίαν δυσμενεῖς παράγοντας οἱ ὅποιοι ἐπηρεάζουσιν τὴν πνευματικὴν των ἀνάπτυξιν. Ὁ μέσος ὄρος τοῦ Δ.Ν. (I Q) μετὰ Βρετανικὰ μέτρα ἦτο περίπου 75 ἀντὶ 100, δηλαδὴ ὁ αὐτὸς περίπου μετὰ τὸν Δείκτην Νοημοσύνης τῶν Νέγρων τῶν Νοτίων κρατῶν τῆς Ἀμερικῆς. Φυσικὰ δὲν θὰ πρέπη ν' ἀποκλεισθῶν αἱ πιθανότητες τῶν κληρονομικῶν προδιαθέσεων ἀλλὰ εἶναι φανερόν ὅτι μερικοὶ ἢ ὅλοι ἀπὸ τοὺς κάτωθι παράγοντας τοῦ περιβάλλοντος παίζουν σπουδαῖον ρόλον.

Ἐν πρώτοις ὑπάρχει μεγάλη φτώχεια, κακὴ ὑγεία καὶ κακὴ διατροφή. Τοῦτο δύναται νὰ ἐπιδράσῃ ὄχι μόνον εἰς τὴν ὑγιεινὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐμβρύου πρὶν τῆς γεννήσεως ἀλλὰ ἐπίσης νὰ ἐλαττώσῃ τὴν ζωτικότητα καὶ ἐνεργητικότητα μετὰ τὰς ὁποίας τὰ ἐν ἀνάπτυξιν παιδιὰ ὀφείλουσαν νὰ εἶναι ἐφωδιασμένα, εἰάν

πρόκειται να εξερευνηθούν τόν γύρω των κόσμον ενεργητικῶς καὶ οὕτω νὰ λαμβάνουν τὰ ἀναγκαῖα ἐρεθίσματα πρὸς καλλιέργειαν τῶν ἀντιληπτικῶν καὶ νοητικῶν των δυνάμεων. Ἐκ δευτέρου τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς ἀγωγῆς τῶν παιδιῶν εἶναι «ἀπαγόρευσις». Τὰ παιδιά ἀγαπῶνται πάρα πολὺ ἀλλὰ ἀναμένεται ἀπ' αὐτὰ νὰ εἶναι ὑποτακτικά καὶ παθητικά, νὰ ὑπακούουν τυφλῶς εἰς τοὺς γονεῖς καὶ διδασκάλους. Αὐτὸ ἔρχεται εἰς ἀντίθεσιν μὲ τὰ πορίσματα τῶν Ἀμερικανικῶν ἐρευνῶν, ὅτι δηλ. μία δημοκρατικὴ οἰκογενειακὴ ἀτμόσφαιρα ἐμπιστοσύνης καὶ ἐκτιμήσεως μεταξὺ παιδιῶν καὶ γονέων εἶναι βοηθητικὴ, ἢ δὲ ἐνθάρρυνσις τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ αὐτενεργείας εἶναι ἰδιαίτερος σπουδαία. Οὔτε ἡ δουλικότης οὔτε ἡ ὑπερβολικὴ ἐξάρτησις ἢ ἡ ὑπερβολικὴ στοργὴ συντελοῦν εἰς τὴν κανονικὴν ἀνάπτυξιν τῆς προσωπικότητος ἢ τῆς νοημοσύνης.

Ἐνα τρίτον σημεῖον τὸ ὁποῖον παρατηρεῖ κανεὶς μεταξὺ τῶν παιδιῶν τῶν Λυτικῶν Ἰνδιῶν εἶναι ἡ μεγάλη ἔλλειψις δημιουργικοῦ παιγνιδιοῦ. Τὰ παιδιά αὐτὰ εἶναι πάρα πολὺ ἀπαθῆ καὶ εἴαν δριξοῦν προεργεῖαν μὲ τὸν σκοπὸν νὰ ἐξερευνήσουν ἢ νὰ ἐκμεταλλεθῶν τὸν πλοῦτον τῆς φύσεως, ὅστις ὑπάρχει ἀφθονοῦς πᾶσι αὐτῶν, ὑφίσταται φόβος νὰ ἔλθωσιν εἰς σύγκρουσιν μὲ τοὺς ἐνήλικας. Λιὰ τὸ λευκὸν ὅμως παιδί τῆς ἡλικίας τῶν 8-9 ἐτῶν, τὸ παιγνίδι εἶναι ὁ φυσικὸς τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον μαθαίνει διὰ τὸν κόσμον καὶ τοὺς ἀνθρώπους.

Τέταρτον. Ἡ οἰκογενειακὴ ζωὴ εἶναι ὑπερβολικῶς ἀσταθῆς. Σημαντικὸς ἀριθμὸς μητέρων εἶναι ἄγαμοι καὶ ἐργαζόμενοι, ἀφήνοντας τὸ παιδί ν' ἀνατραφῆ ἀπὸ τίς γαγῆρας ἢ ἀπὸ ἄλλους συγγενεῖς. Ἐπιπροσθέτως ἡ ἔλλειψις μιᾶς σταθεροῦς πατρικῆς μορφῆς, μὲ τὴν ὁποῖαν τὸ παιδί νὰ συνταυτισθῆ, ἐπιβραδύνει τὴν ἐξέλιξιν μιᾶς προσωπικότητος ἰσχυροῦς καὶ ἠθικῆς. Ἀκόμη καὶ εἰς οἰκογενείας αἱ ὁποῖαι εἶναι πλήρεις, τόσαι πολλαὶ ἐξ αὐτῶν ζοῦν εἰς τὸ μεταίχιμον τῆς πενίας ὥστε ἡ ἄμεση ἱκανοποίησις τῆς πείνης καὶ τῶν σεξουαλικῶν ἀναγκῶν κατέχουν πρωταρχικώτερη θέσι, ἀπὸ οἰονδήποτε σκόπιμον μακροχρόνιον πρόγραμμα, δηλ. ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὁ Freud καλεῖ Reality Principle (ἐμμεσοῦς ἱκανοποίησις τοῦ ἀτόμου διὰ τοῦ φυσικοῦ καὶ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος). Ἡ λογικὴ καὶ ἀντικειμενικὴ σκέψις δὲν ἀναπτύσσονται καλῶς ὅταν αἱ βασικαὶ ἀνάγκαι μένουσιν ἀνικανοποίητοι καὶ ἡ σύνθεσις τῆς προσωπικότητος δὲν εἶναι ὀλοκληρωμένη καὶ ἀσφαλῆς.

Πέμπτον. Ἡ ἐκπαίδεισις διὰ τὴν μεγάλην πλειοψηφίαν τῶν παιδιῶν τῶν Λυτικῶν Ἰνδιῶν εἶναι σύντομος καὶ ἀνώμαλος, στερεῖται μέσων καὶ ὕλικῶν καὶ τὸ χειρότερον, ἔχει εἶναι ἡ τυπικὴ καὶ αὐταρχικὴ παράδοσις,

ἀποθαρρύνουσα κάθε πρωτοβουλίαν καὶ ἐλευθέραν σκέψιν. Ἡ ἐκπαίδεισις συγίσταται ἀπλῶς εἰς τὴν ἄσκησιν τῶν παιδιῶν νὰ δίδουν τὴν ἀπάντησιν πρὸς ἐπιθυμῆ ὁ διδάσκαλος. Τὸ ἐκπληκτικὸν εἶναι ὅτι ἕνας σεβαστὸς ἀριθμὸς παιδιῶν διακονεῖ αὐτὴν τὴν κακὴν μεταχείρισιν γιατί ἐξελίσσεται εἰς ἐπιστήμους καὶ ἡγέτας τῆς ἐρχομένης γενεᾶς. Ἐνα ἀκόμη πρόσκομμα εἶναι ὅτι ἡ τοπικὴ ὁμιλουμένη διάλεκτος εἰς τὰς περισσοτέρας οἰκογενείας εἶναι ἕνα εἶδος «σπασμένων» Ἀγγλικῶν, τὰ ὁποῖα διαφέρουν κατὰ πολὺ ἀπὸ τὰ ὀρθὰ Ἀγγλικά (Standard English) πρὸς διδάσκονται εἰς τὰ σχολεῖα ὡς μία ξένη γλῶσσα. Πλεῖστα δὲ ἔρευνα ἔχουν ἀποδείξει τὴν ἀνυπολόγιστον σημασίαν τῶν λεκτικῶν ἐρεθισμάτων. Τὸ παιδί, πρὸς ἀνατρέφεται ἐν μέσῳ οἰκείων, ἔνθα ἀκούει καὶ ἐνθαρρύνεται νὰ ὁμιλῆ πλοῦσιον λόγον καὶ ἀκριβῆ, νὰ διατυπώσῃ καὶ νὰ λύσῃ τὰ προβλήματα του μὲ λογικὴν λεκτικὴν ὀρολογίαν, κερδίζει ἀσύγκριτον ὄφελος ὅχι μόνον εἰς τὴν ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν ἀλλὰ κυρίως εἰς τὴν πνευματικὴν του ἐξέλιξιν γενικώτερον.

Ἐξ ὅλων αὐτῶν συμπεραίνεται ὅτι εἶναι ματαιοπονία νὰ προσδοκῶμεν τὴν μέτρησιν κληρονομικῶν ἢ φυλετικῶν διαφορῶν μὲ τὰ tests νοημοσύνης. (Ὅπου ὑπάρχουν λίαν διαφορετικαὶ μορφωτικαὶ συνθήκαι τὰ ἀποτελέσματα δὲν εἶναι δίκαιον νὰ συγκρίνονται. Καὶ αὐτὸ δὲν ἀναφέρεται μόνον εἰς τὰ λεκτικὰ tests νοημοσύνης τὰ ὁποῖα δὲν ἐπιτυγχάνουν τὸ ἐπιδιωκόμενον ἀποτέλεσμα λόγω τῶν δυσκολιῶν τῆς γλώσσης ἢ τῆς ἔλλείψεως σχολικῆς μορφώσεως. Ἀναφέρεται ἐξ ἴσου καὶ εἰς τὰ μὴ λεκτικὰ tests κρίσεως τὰ ὁποῖα βασίζονται εἰς εἰκόνας καὶ εἰς ἀφηρημένα σχεδιαγράμματα. Ἀξιόλογα πειράματα ἔχουν πραγματοποιηθῆ ὑπὸ τοῦ διδάκτορος Bieshenvel εἰς Νότιον Ἀφρικὴν, τὰ ὁποῖα δείχνουν ὅτι οἱ Ἀφρικανοὶ δὲν ἀντιλαμβάνονται ἀριθμοὺς καὶ εἰκόνας κατὰ τὸν ἴδιον μὲ τοὺς λευκοὺς τρόπον. Ὀλόκληρος ὁ πολιτισμὸς των προβάλλει διαφορετικοὺς τρόπους κατατάξεως ἀφαιρέσεως καὶ κατανοήσεως τῶν σχέσεων ἀπὸ ἐκεῖνους πρὸς χρησιμοποιοῦν οἱ Εὐρωπαῖοι. Ὁ πολιτισμὸς των δὲν χρησιμοποιεῖ ἄμλλα ταυτότητος καθὼς γίνεται μὲ τοὺς Εὐρωπαίους: Οἱ Ἀφρικανοὶ συννά δὲν ἀντιλαμβάνονται τὸν λόγον διατι πρέπει νὰ ὑποβληθῶν εἰς πνευματικὴν προσπάθειαν διὰ νὰ ἀπαντήσουν εἰς τὸ εἶδος τῶν ἐρωτήσεων τὰς ὁποῖας θέτει ὁ λευκὸς ψυχολόγος, ἐνῶ τὰ παιδιά πρὸς ἔχουν μεγαλώσει εἰς προχωρημένην τεχνολογικὴν κοινωνίαν ἀντιλαμβάνονται καὶ εὐχαρίστως καταβάλλουν προσπάθειαν. Μὲ αὐτὰς λοιπὸν τὰς προϋποθέσεις ἢ ἀπόδοσις τῶν Ἀφρικανῶν εἰς tests τὰ ὁποῖα ἔχουν κατασκευασθῆ διὰ παιδιά Εὐρωπαίων, δὲν παρέχει οὐδεμίαν ἔνδειξιν τῶν βασικῶν πνευματικῶν των ἱκανοτήτων.

(συνεχίζεται)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ BRUNER

Του ΑΝΤ. Π. ΜΠΕΝΕΚΟΥ, Β.Ε.Δ. του Παν/μίου του Έδιμβούργου

Με την άλματώδη πρόοδο των επιστημών και την εξέλιξη της τεχνικής έγινε αισθητή ή ανάγκη αναθεώρησης των σχολικών προγραμμάτων και αναπροσαρμογής των μεθόδων διδασκαλίας, ώστε να δυναμωθεί το σχολείο να ανταποκριθεί στις ανάγκες της εποχής. Το θέμα συζητείται ευρύτατα στις προηγμένες χώρες (ιδίως στην Αμερική) και προς την κατεύθυνση αυτή έχουν αναληφθή τεραστίων εκτάσεων προσπάθειες και πειραματικές έρευνες εκ μέρους των επιστημόνων όλων των κλάδων της γνώσεως.

Το πρόβλημα που αντιμετωπίζουν τώρα οι ψυχολόγοι και παιδαγωγοί είναι να βρουν τρόπους προσαρμογής του υλικού της μαθήσεως προς τις διανοητικές ικανότητες του παιδιού, αφού πρώτα καθορίσουν τους τρόπους λειτουργίας της σκέψης και μαθήσεως του τελευταίου. Πώς σκέπτεται ο άνθρωπος και πώς μαθαίνει; Ποιος είναι ο ιδιοφυής χαρακτήρ της σκέψης και μαθήσεως κατά τα διάφορα στάδια της εξέλιξης του παιδιού; Το πρόβλημα υπήρχε πάντοτε. Άλλα το ερώτημα τώρα παίρνει διαφορετική μορφή: πώς θα κατορθώσωμε να εκμεταλλευθούμε, με τις γνώσεις μας αυτές, τις πνευματικές ικανότητες του παιδιού ώστε να επιτύχωμε το μέγιστον της μαθήσεως στο ελάχιστον του χρόνου και με βαθεία κατανόηση του αντικειμένου της μαθήσεως. Τοῦτο ἐμφανίζεται ὡς διδακτικὸν αἴτημα τῆς ἐποχῆς, ἢ ὁποῖα ἀπαιτεῖ γοργότερο ρυθμὸ μαθήσεως καὶ μεγαλύτερη πειθαρχία πνεύματος.

Φαίνεται, κατ' ἀρχήν, ὅτι ἐπιδιώκεται κάποιος ἐκδιασμός τῆς φυσικῆς ἐξέλιξης τοῦ παιδιοῦ. Τοῦτο εἶναι ἀληθές. Ἄλλα ἐδῶ πάλιν προβάλλεται τὸ ἐρώτημα: Μήπως υπήρξαμε ὑπερβολικὰ ὀλιγαρκεῖς ὡς πρὸς τὶς ἀπαιτήσεις μας ἀπὸ τὸ παιδί; Μήπως ἤμποροῦμε νὰ ὑποδοθηθῶμε τὴν ἐξέλιξι τοῦ παιδιοῦ ἢ νὰ βροῦμε τρόπους διδασκαλίας τῆς ὕλης σὲ μικρότερες πνευματικὲς βαθμίδες;

Θὰ ἀνέμενε κανεὶς ὅτι, μετὰ ἀπὸ ἐντατικὴ ἔρευνα ἑκατὸ περίπου ἐτῶν, οἱ ψυχολόγοι θὰ εἶχαν μίαν θετικὴν ἀπάντησι στὸ θέμα αὐτό. Τὰ δεδομένα εἶναι ἐνθαρρυντικά, ἀλλὰ δὲν ὑποστηρίζουν ὀριστικὰ συμπεράσματα. Οἱ ἔρευνες τοῦ W. Stern οἱ θεωρίαι τῆς C. Bühler καὶ οἱ τολμηρὲς γενικεύσεις τοῦ J. Piaget ἔχουν προετοιμάσει τὸ ἔδαφος γιὰ μιὰ ἐξόρμησι ἐντατικῶν ἐρευνῶν γύρω ἀπὸ τὴν φύσιν τῆς παιδικῆς σκέψης καὶ μαθήσεως· καὶ ἐπὶ τῶν θέσεων καὶ πορισμάτων τῶν πρωτοπόρων αὐτῶν ψυχολόγων ἢ σύγχρονη πειραματικὴ ψυχολογία προσπαθεῖ νὰ θεμελιώσῃ τὶς ἀρχές τῆς καὶ τὶς ἔρευνές τῆς. Ἄλλα ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὶς ἔριδες τοῦ Piaget καὶ Vigotsky γύρω ἀπὸ τὸ πρόβλημα τῆς σκέψης καὶ τῆς γλώσσης, καὶ ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὶς θεωρίαις—γενικότητες τῶν Bartlett καὶ Osgood

γύρω ἀπὸ τὸ φαινόμενον τοῦ σκέπτεσθαι καὶ τὴν χρῆσιν τῶν συμβόλων, τὸ πρόβλημα μελετᾶται ἀκόμη περιφερειακῶς. Ἐξ ἄλλου οἱ περὶ ἀντιλήψεως θεωρίαι τῶν τελευταίων δεκαετιῶν ἐπισκοτίζουν ἀκόμη περισσότερο τὰ δεδομένα μετὰ τὴν πολυειδία τῶν ἀφετηριῶν καὶ προσανατολισμῶν τῶν ἐκπροσώπων των.

Παρὰ ταῦτα οἱ πειραματισμοὶ συνεχίζονται ἐπὶ καθαρῶς πρακτικοῦ πεδίου καὶ τὰ πορίσματα δυνατὸν νὰ ἀσκήσουν ἀπρόβλεπτη ἐπίδρασι στὴν γλώσσα καὶ σκέψιν τῶν παιδαγωγῶν. Καὶ εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ τονισθῇ ὅτι οἱ πειραματισμοὶ αὐτοὶ ἔλαβον τὸν χαρακτήρα διδακτικῶν μεταρρυθμίσεων καὶ ἀναθεωρήσεων τῶν ἀναλυτικῶν προγραμμάτων τῶν μέσων σχολείων στὴν Ἀμερική. Ἀπὸ τοὺς πειραματισμοὺς αὐτοὺς ἐλπίζουν οἱ ψυχολόγοι νὰ ἀντλήσουν πολὺτιμες πληροφορίες σχε-

τικά με την σκέψη και τον τρόπο μαθήσεως και να συμπληρώσουν τα πορίσματά των από παράλληλες έρευνες επί καθαρώς ψυχολογικού πεδίου. Επί κεφαλής των τολμηρών αυτών επιχειρήσεων εύρισκεται μία ομάδα επιστημόνων, ψυχολόγων, παιδαγωγών και διδασκάλων του Ίλλινόϊς με ένθερμον υποστηρικτήν και εμπνευστήν τον καθηγητήν της ψυχολογίας στο Παν)μιον του I. arvard J. Bruner (Μπρουνερ).

Ο Bruner από το 1956 έχει παρουσιάσει μία σειρά εργασιών οι οποίες συνιστούν, τρόπον τινά, μία σύνθεσι όλων των περι σκέψεως και αντιλήψεως ψυχολογικών θεωριών του αιώνος και ιδίως των δύο τελευταίων δεκαετιών. Υπό την έννοιαν αυτήν θά επιχειρήσωμε να δώσωμε μία σύντομη ανάλυσι των περι σκέψεως αντιλήψεως του Bruner και να επισημάνωμε τα κυριώτερα παιδαγωγικά προβλήματα που είναι ένδεχόμενο να απαιτούν αναθεώρησι από μία νέα σκοπιά.

Το βασικό στοιχείο της σκέψεως για την σύγχρονη ψυχολογία είναι ο έρεθισμός που προσβάλλει τον οργανισμό στους οικείους περιφερειακούς δέκτας. Η μελέτη, έπομένως, της λειτουργίας της σκέψεως είναι ή μελέτη της φύσεως των έρεθισμών και της χρήσεως αυτών υπό του οργανισμού. Έπ' αυτού ένα πλήθος θεωριών έχει παρουσιασθή. Ο Bruner στηριζόμενος στις ίδιές του πειραματικές έρευνες και κυρίως στις έρευνες των φυσιολόγων και βιολόγων επιβάλλει στις θεωρίες αυτές το λογικό επιχειρήμα και την γενίκευσι. Ο ανθρώπινος οργανισμός κινείται σε μία θάλασσα έρεθισμών ενός διαρκώς μεταβαλλομένου κόσμου—μία αλλαγή ή οποία είναι όχι μόνον ποσοτική αλλά και ποιοτική. Σε κάθε δεδομένη στιγμή ο κάθε οργανισμός αντιδρά κατά τρόπον που του επιτρέπει να επιζήση βιολογικά, και, στην περίπτωσι του ανθρώπου, να επιδράση πολιτιστικά. Παράλληλως, αυτόερεθισμοί (έρεθισμοί προερχόμενοι από τον ίδιο τον οργανισμό—έσωτερικόν περιβάλλον) παρεμβαίνονν τόσο αποτελεσματικά, ώστε να καθορίζουν το είδος των αντιδράσεων του οργανισμού προς τους έρεθισμούς του έξωτερικου περιβάλλοντος, που ως τόσο είναι αυτό που προκαλεί την αντίδρασι. Το πρόβλημα έδω δέν είναι αν οι έξωτερικοί ή οι έσωτερικοί έρεθισμοί είναι πρωταρχικοί, αλλά πώς κατορθώνει ο οργανισμός και αντιδρά εκλεκτικά στον χείμαρρο των έρεθισμών και συνεπώς πώς γνωρίζει τον κόσμο. Είναι σε θέσι ή κλασσική θεωρία του μπεχαβιορισμού με το σχήμα Έρεθισμός — Αντίδρασις να έρμηνεύση το φαινόμενο της μαθήσεως και της δημιουργικής σκέψεως, λαμβανομένων υπ' όψιν των πορισμάτων της σχολής της Γενεύης περι της εξέλικτικης φύσεως της πνευματικης αναπτύξεως του ανθρώπου και της ψυχολογίας των ατομικών διαφορών;

Υπάρχουν, λέγει ο Bruner (1), για να αναφέρωμε ένα παράδειγμα, περίπου έπτά εκατομμύρια χρώματα εύδιάκριτα από το ανθρώπινο μάτι με το ήμισυ και πλέον των οποίων έρχόμεθα σε έπαφή εντός μιας εβδομάδος. Κατά τον ίδιο τρόπο έρχόμεθα σε έπαφή με πλήθος αντικειμένων, γεγονότων κλπ. Είναι αλήθεια πως ο ανθρώπινος οργανισμός κατέχει έξαιρετικές ικανότητες διακρίσεως και διαφοροποιήσεως των έρεθισμών. Οι ικανότητες όμως αυτές δέν έπαρκουν για την αντίδρασι του οργανισμού σ' όλους ατομικά τους έρεθισμούς, σαν μοναδικά γεγονότα, και την καταγραφή όλων των αντικειμένων και γεγονότων και των τρόπων αντιδράσεως αυτού προς ένα έρεθισμό σε διαφορετικές περιπτώσεις και χρονικές στιγμές. Και δέν έχομε, συνεχίζει, παρά να σκεφθοῦμε το γιγάντειο έργο, το σχεδόν ακατόρθωτο, να βροῦμε γλωσσικούς τύπους να εκφράσωμε τις διαφορές των χρωμάτων και μόνον.

Πώς ο οργανισμός επιζή, δηλαδή πώς ύψώνεται επάνω από τον αίσθητό κόσμο και τον κάνει αντικείμενον της γνώσεως χωρίς να χάνεται στην ροή των γε-

(1) A STUDY OF THINKING, σελ. 1, N.Y. 1956.

γονότων; Ὁ συγγραφεὺς ἐπανέρχεται σὲ μία μᾶλλον λογικοκρατικὴ συγῆθεια ποὺ ἔχει τὴν πηγὴ τῆς στὸν ἀριστοτελικὸ ἐπιστημονισμό καὶ δανειζόμενος ἀριστοτελικὸ ὄρο προβάλλει τὴν ἰδέα, ὅτι οἱ ἐρεθισμοὶ συγκροτοῦνται ὑπὸ τοῦ ὄργανισμοῦ σὲ **κατηγορίες** (categories). Σύμφωνα μ' αὐτήν, ὁ ὄργανισμὸς δὲν ἀντιδρᾷ σὲ κάθε γεγονὸς σὰν μοναδική, ἀτομικὴ περίπτωσι, ἀλλὰ σὲ **κλάσεις** ἀντικειμένων, γεγονότων κλπ. Κατηγορία εἶναι ἡ ἰκανότης τοῦ ὄργανισμοῦ νὰ καθιστᾷ τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα διακρίνει ὡς διαφορετικὰ, **ἰσοδύναμα**, νὰ συγκροτῆ τὰ ἀντικείμενα καὶ γεγονότα καὶ ἀνθρώπους γύρω του σὲ κλάσεις καὶ νὰ ἀντιδρᾷ πρὸς αὐτὰ ὡς μέρη μιᾶς κλάσεως μᾶλλον παρά ὡς ἀτομικὲς περιπτώσεις (1). Ἐπὶ πλέον, ἡ ἰκανότης τοῦ διακρίνειν ἐκδηλώνεται μόνον σὲ περιπτώσεις ποὺ ἔχουν ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὸν ὄργανισμό, ἐνῶ γιὰ ὅλες τὶς ἄλλες πραγματοποιεῖται μία χονδρική ταξινόμησις τὴν ὁποῖαν προσδιορίζει ὁ βαθμὸς τῆς σχέσεως τὴν ὁποῖαν ἔχει ὁ ἐρεθισμὸς ἢ τὰ ἀντικείμενα καὶ γεγονότα πρὸς μία ἀπὸ τὶς ἀποκτηθεῖσες κατηγορίες (κλάσεις) κατὰ τὴν διάρκειά τῆς ζωῆς τοῦ ὄργανισμοῦ. Ἔτσι π.χ. γνωρίζομε μόνον ἕξ ἢ ἑπτὰ χρώματα (βασικά) καὶ μόνον ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον ἢ ἀνάγκη μᾶς ὑποχρεώνει νὰ διακρίνωμε περαιτέρω τὸ ἐρυθρὸ σὲ ἄλλες τόσες ἀποχρώσεις καὶ κάθε μία ἀπ' αὐτὲς σὲ ἰσάριθμες ὑπο—ἀποχρώσεις κ.ο.κ. Μέσα σ' ἕνα λαϊκὸ πανηγύρι ἢ γιορταστικὴ ἀγορά, ὅπου κατακλυζόμεστε ἀπὸ ἕνα πλῆθος ἐρεθισμῶν πραγμάτων, γεγονότων, ἀνθρώπων, χρωμάτων, ἤχων κλπ., ἀρκεῖ μία χονδρική ταξινόμησις τῶν ἀντικειμένων καὶ γεγονότων γιὰ νὰ ἀπολαύσωμε τὸ θέαμα: «Αὐτὰ εἶναι φῶτα», «αὐτὰ εἶναι ἀνθρώποι», «αὐτὰ εἶναι παιγνίδια» κ.ο.κ. Τί λογῆς ἀνθρώποι, ἢ τί λογῆς παιγνίδια, εἶναι ἐρωτήματα ποὺ μόνον ἰδιαίτερο, εἰδικὸ ἐνδιαφέρον τὰ προκαλεῖ. Μάθησις, μὲ ἄλλα λόγια, εἶναι **διάκρισις**, ὑπὸ τὴν ἔννοια μιᾶς προοδευτικῆς στενώσεως τῆς πολυειδεῖας τῶν ἐρεθισμῶν ἐκάστης τῶν κατηγοριῶν βάσει τῶν διακριτικῶν χαρακτηριστικῶν τῶν ἀντικειμένων. Καὶ τοῦτο ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἐμπειρία τοῦ ὑποκειμένου καὶ τὸ σύστημα κατηγοριῶν, τὸ ὁποῖον ἔχει οἰκοδομήσει. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ πρόβλημα ἀπὸ ποῦ ἐξαρτᾶται ἡ τοιαύτη ἢ τοιαύτη οἰκοδόμησις τῆς ἐμπειρίας σὲ κατηγορίες, ὁ Bruner συμφωνεῖ μὲ τὸν Hebb (2) καὶ μέχρις ἐνὸς ὅριου μὲ τὸν Piaget (3), ὅτι ἡ ἰκανότης αὐτὴ εἶναι ἐμφυτος (innate) στὸν ὄργανισμό, ἀλλὰ ἐξαρτᾶται ὡς πρὸς τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξί τῆς ἀπὸ τὴν ἀσκήσι τοῦ ὄργανισμοῦ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἡλικίας, ὅποτε ὁ ὄργανισμὸς οἰκοδομεῖ τὸ κατηγορικὸ τοῦ σύστημα ἢ τὰ **σχήματα**, κατὰ τὴν ὁρολογία τοῦ Bartlett καὶ Piaget Ἡ πορεία αὐτὴ εἶναι ἐξελικτικῆς φύσεως καὶ ὁ τρόπος ἀποκτήσεως τῶν κατηγοριῶν ἢ ἐννοιῶν ὡς βασικῶν στοιχείων τῆς σκέψεως ἔχει ἐντατικὰ μελετηθῆ ἀπὸ τὸν Piaget καὶ τοὺς συνεργάτες του στὴν Γενεση.

Ὁ Bruner προχωρεῖ πρὸς πέρα: Ἀπὸ τὴν στιγμή ποὺ ὁ ἀνθρώπος ἔχει ἀποκτήσει τὶς πρῶτες ἐννοίες ἢ τὰ πρῶτα σχήματα πῶς προχωρεῖ στὴν οἰκοδόμησι τῶν κατηγοριῶν σχετιζομένων μὲ πολὺπλοκα πνευματικὰ φαινόμενα καὶ τὶς σχέσεις τῶν πραγμάτων, σχέσεις ἠθικῆς, καλλιτεχνικῆς, μαθηματικῆς κ.ἄ'; Ἡ σπουδὴ τῆς σκέψεως ἀπὸ τὸν J. Bruner ἢμπορεῖ, ἔτσι νὰ θεωρηθῆ ὡς μία ἐπέκτασις τῆς σπουδῆς τοῦ Piaget γύρω ἀπὸ τὴν διανοητικὴ ἀνάπτυξι τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ τὸ παιδί (Piaget) στὸν ὄριμο ἀνθρώπο (Bruner). Μία διάκρισις εἶναι ἀναγκαία ἐδῶ μεταξὺ τῶν ἐννοιῶν «**σχηματισμὸς**» ἐννοιῶν καὶ «**ἀπόκτησις**» ἐννοιῶν. Ὁ σχηματισμὸς ἐννοιῶν ἀναφέρεται στὴν πορεία τῆς ἀφαιρετικῆς σκέψεως πρὸς εὐρεσι διακριτικῶν χαρακτηριστικῶν βάσει τῶν ὁποῖων διακρίνωμε ἂν τὸ ἀντικείμενο τῆς ἀντιλήψεώς μας ἀνήκη στὴν τάξι τοῦ ἀντιπροσωπευτικοῦ τύπου ἢ μὴ τῆς κλάσεως τὴν ὁποῖαν ζητοῦμε (4).

1. Ib, σελ. 1. 2. Organisation of behaviour, J. Willey, N.Y. 1949. 3. The origins of intelligence in the child 4. A study of thinking, σελ. 22.

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΕΩΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΤΗΤΟΣ ΕΙΣ ΤΟ ΠΑΙΔΙ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΕΜΜ. ΞΕΚΑΛΟΥ

Licencié ès Sc. de l'Éducation.

Τί είναι κοινωνικότης

Λέγοντες «κοινωνικότητα» νοούμεν τήν τάσιν τήν ὁποίαν παρουσιάζει ὁ ἄνθρωπος νά ἐπιζητῇ τήν ἐπικοινωνίαν με τοὺς ὁμοίους του, νά ἀναπτύσῃ ἀμοιβαίας καὶ ἀποδεκτάς σχέσεις με αὐτούς, νά ἐπιδιώκῃ τήν προσαρμογὴν του εἰς τήν ὁμάδα τῶν συνανθρώπων ἣ ὁποία τὸν περιβάλλει καὶ νά ζῇ ὁμαλῶς ἐντὸς αὐτῆς, ἐπὶ τῇ βάσει ἀμοιβαίων ἀνταλλαγῶν καὶ ἀμοιβαίας κατανοήσεως.

Ἀπὸ ψυχολογικῆς ἀπόψεως, ὁ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος διὰ τῆς συμπεριφορᾶς του γίνεται ἀποδεκτὸς ὑπὸ τῶν ὁμοίων του καὶ ἀποδέχεται αὐτούς, κατέχεται ἀπὸ εὐάρεστα συναισθήματα, ἔχει «συναίσθημα ἀσφαλείας», τὸ ὁποῖον συντελεῖ εἰς τήν ψυχικὴν αὐτοῦ ἰσορροπίαν. Τὰ εὐάρεστα ταῦτα συναισθήματα ὡθοῦν αὐτὸν νά ἐπιδεικνύῃ τήν λεγομένην «ἀποδεκτὴν κοινωνικὴν συμπεριφορὰν», ἐνῶ τὰ ἀντίθετα, τὰ μὴ εὐάρεστα συναισθήματα, δημιουργοῦν «ἀνασφάλειαν» ἣ ὁποία τὸν ὀδηγεῖ εἰς τήν λεγομένην «ἀντικοινωνικὴν» συμπεριφορὰν. Διακρίνομεν οὕτω ἀνθρώπους παρουσιάζοντας κοινωνικὴν ἢ ἀντικοινωνικὴν στάσιν, κατεχομένους ἐκ κοινωνικῶν ἢ ἀντικοινωνικῶν συναισθημάτων.

Ἡ ψυχολογία, παλαιότερον, ἠσχολήθη με τὰ εἶδη καὶ τήν ἀνάπτυξιν τῶν κοινωνικῶν καὶ ἀντικοινωνικῶν συναισθημάτων, οὐχὶ δὲ με τήν κοινωνικότητα ὡς ὀλικὴν ἀντίδρασιν τοῦ ἀτόμου. Διὰ τοῦτο καὶ σήμερον ἀκόμη, ὁμιλοῦν πολλοὶ περὶ «ἀναπτύξεως τῶν κοινωνικῶν συναισθημάτων», ἀντὶ νά ὁμιλοῦν περὶ ἀναπτύξεως τῆς κοινωνικότητος. Ὁ ὅρος «κοινωνικότης» περιλαμβάνει τὰ παντὸς εἶδους συναισθήματα, ἀντιδράσεις, ἐνεργείας, στάσιν καὶ γενικώτερον τήν ὅλην συμπεριφορὰν τοῦ ἀτόμου ἔναντι τῶν ὁμοίων του.

Μέχρι σήμερον ἔχουν παρουσιασθῆ δύο θεωρίαι ὡς πρὸς τήν κοινωνικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ μία δέχεται ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐκ τῆς γεννήσεώς του εἶναι ὄν κοινωνικόν. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐπὶ παραδείγματι χαρακτηρίζει τὸν ἄνθρωπον ὡς: «Ζῷον χερσαῖον, ἀγελαῖον, πολιτικόν... καὶ οὐ μόνον πολιτικόν, ἀλλὰ καὶ κοινωνικόν». Ἡ δευτέρα ὑποστηρίζει ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐκ φύσεως ὄν ἐγωϊστικόν, ἀντικοινωνικόν. Ὁ Tr. Hobbes (1) ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι «ὄν ἀκωνόνητον τὸ ὁποῖον ζητεῖ τήν ἰδίαν ἀτομικὴν ὠφέλειαν». Ὁμοίως ὁ Γάλλος κοινωνιολόγος Emile Durkheim θεωρεῖ ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἓνα «ἐγωϊστικόν καὶ ἀντικοινωνικόν ὄν». Κατ' αὐτόν, πᾶς ἄνθρωπος εἶναι κατ' ἀρχὰς ἀτομιστής, ἐγωϊστής. Ἀργότερον καὶ ὑπὸ τήν ἐπίδρασιν τῆς κοινωνίας γίνεται κοινωνικός. «Πρέπει—λέγει—τὸ ταχύτερον, νά μετατρέψωμεν τὸν ἐγωϊστικόν καὶ ἀντικοινωνικόν ἄνθρωπον, εἰς ἄνθρωπον ἱκανὸν νά ζῆσῃ βίον κοινωνικόν καὶ ἠθικόν. Ἴδου τὸ καθήκον τῆς ἀγωγῆς».

Πολλοὶ ψυχολόγοι, ἐπηρεασμένοι ὑπὸ τῆς θεωρίας ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀπ' ἀρχῆς κοινωνικόν ὄν, ἐπεχείρησαν νά διακρίνουν ἔμφυτα ἔνστικτα (κοινωνικά ἔνστικτα) τὰ ὁποῖα ὡθοῦν τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ νά ἔρχεται εἰς συνεχῆ ἐπαφήν μετὰ

(1) Νικ. Καραχρίστου «Κοινωνιολογικὴ Παιδαγωγικὴ». 1928, σελ. 34.

τῶν ὁμοίων του καὶ νὰ μὴν δύναται νὰ ζήσῃ ἄνευ αὐτῶν. Ὁ ψυχολόγος William James εἰς τὸ ἔργον του «Ἀρχαὶ τῆς ψυχολογίας» λέγει: «Ὁ ἄνθρωπος, ὡς ζῶν τὸ ὅποιον ἐπιδιώκει πάντοτε τὴν ὁμαδικὴν συμβίωσιν, ἐπηρεάζεται καὶ ἐκ τῆς παρουσίας καὶ ἐκ τῆς ἀπουσίας τῶν ὁμοίων του. Δοκιμάζει, ὅταν εὐρεθῇ μόνος, μεγάλας δυσκολίας.»

Ἐν τούτοις, πιστεύομεν ὅτι, ἡ τοιαύτη ἢ τοιαύτη συμπεριφορὰ τοῦ ἀνθρώπου ἔναντι τῶν ὁμοίων του δὲν εἶναι ἔμφυτος. Μεταβάλλεται μὲ τὴν πάροδον τῆς ἡλικίας καὶ ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν περιστάσεων. Ἡ μεταβολὴ αὐτὴ ὀφείλεται, κατὰ μέγα μέρος, εἰς τὴν προσωπικὴν δραστηριότητα καὶ ἐπενέργειαν παντὸς ἀτόμου ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἄτομα τὰ ἑποῖα τὸ περιβάλλον. Ἡρόκειται λοιπὸν περὶ μιᾶς προοδευτικῆς ἀναπτύξεως μετὰ βαθμιαίας ὀημιουργίας, ἢ ὅποια δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα ἀτομικῆς, μόνον, δραστηριότητος, ἀλλὰ καὶ ἀμοιβαίας ἀνταλλαγῆς καὶ ἀλληλεπιδράσεως τῶν ἀτόμων.

Ὅθεν, κρίνεται ἐνδιαφέρον νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κοινωνικότητος εἰς τὸ παιδί, ἀπὸ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ μέχρι τῆς ἐνηλικιώσεώς του. Αἱ σπουδαιότεραι Εὐρωπαϊκαὶ ψυχολογικαὶ Σχολαὶ αἱ ὅποια ἐπεχείρησαν νὰ δώσουν μίαν θετικὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐν λόγω πρόβλημα, εἶναι:

- 1) Ἡ Σχολὴ τῆς Βιέννης (Charlotte Bühler καὶ συνεργάται της).
- 2) Οἱ ψυχαναλύται (κυρίως ἡ Suzan Isaaks) καὶ
- 3) Ἡ Σχολὴ τῆς Γενεύης (Jean Piaget.)

1. Πῶς ἐξηγεῖ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κοινωνικότητος εἰς τὸ παιδί ἢ Ch. Bühler.

Δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ἡ πρώτη ψυχολόγος ἢ ὅποια παρουσίασεν ὕλικὸν λεπτομερῶν παρατηρήσεων ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ παιδιοῦ, εἶναι ἡ ἐκ Βιέννης Ch. Bühler. Οἱ προηγούμενοι αὐτῆς, ἠσχολήθησαν μὲ τὸ θέμα τοῦτο παρεπιπτόντως καὶ ὄλως θεωρητικῶς.

Ἐκκινᾷ ἐκ τῆς ἀρχῆς ὅτι: «Αἱ σχέσεις μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ κοινωνίας καθορίζονται ἐκ δύο πόλων: Εἰς τὸν ἓνα εὐρίσκεται ἡ ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν κοινωνίαν, νὰ καταστῇ μέλος της, νὰ συγχωνευθῇ παντελῶς μὲ αὐτήν. Εἰς τὸν ἄλλον τοποθετεῖται ἡ ἀνάγκη αὐτοῦ (τοῦ ἀνθρώπου) νὰ διατηρήσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν του, νὰ διακριθῇ τῶν λοιπῶν, νὰ μείνῃ ἐλεύθερος καὶ νὰ ἀποδειχθῇ ἀνώτερος τῶν ἄλλων. Τὸ ἄτομον ταλαντεύεται πάντοτε μεταξὺ τῶν δύο τούτων πόλων: ἀτομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ». Ἐνῶ δὲ E. Pi. Durkheim θεωρεῖ ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἀνθρώπου ἀρχίζει ἐκ τοῦ «ἐγωϊστικοῦ καὶ ἀντικοινωνικοῦ ὄντος τὸ ὅποιον γεννᾶται», ἡ Bühler τονίζει ὅτι ἀκόμη καὶ τὸ ἔρθε εἶναι βαθέως κοινωνικόν. Τὰ συμπεράσματά της τὰ στηρίζει ἐπὶ παρατηρήσεων εἰς παιδιὰ, ἀπὸ τοῦ πρώτου ἔτους τῆς γεννήσεώς των. Ἡ γενικὴ ἐντύπωσις ἐκ τῆς μελέτης αὐτῶν εἶναι ὅτι «τὸ παιδί εἶναι πάντοτε καὶ εἰς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις του κοινωνικόν». Συναντῶμεν συχνὰ εἰς τὸ ἔργον της τὴν φράσιν: «τὸ παιδί ἀπὸ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς γεννήσεώς του εἶναι ἀπολύτως κοινωνικόν». Ἄλλ' ἄς ἴδωμεν, ἐν συντομίᾳ, τὰ συμπεράσματα τῶν παρατηρήσεών της:

Στάδια ἀναπτύξεως τῆς κοινωνικότητος κατὰ Bühler.

Κατὰ τὴν γνώμην της, αἱ πρῶται κοινωνικαὶ ἀντιδράσεις τοῦ παιδιοῦ παρουσιάζονται ἀπὸ τῆς βρεφικῆς ἡλικίας, μεταξὺ τοῦ 1ου καὶ 2ου μηνός τῆς ζωῆς του.

Διακρίνει τρία βασικά στάδια ἀναπτύξεως τῆς κοινωνικότητος εἰς τὸ παιδί.

Α'.) Ἡλικία 0—1 μηνός. Ἡ πρώτη αὕτη περίοδος χαρακτηρίζεται ὑπὸ τῆς ἀδυναμίας τὴν ὅποιαν παρουσιάζει τὸ παιδί νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν μὲ ἄλλα παιδιὰ.